

ALMA BRAZIONIENE

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJOS BIBLIOTEKOS
XVII a. LITUANIKOS FONDO KNYGŲ ŽENKLAI

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje lituanikos fondas buvo sudaromas remiantis senąja tradicija (fondas egzistavo jau Tado Vrublevskio bibliotekoje). Čia saugomos knygos ne lietuvių kalba, bet auto-ryste, turiniu, leidimo vieta susijusios su Lietuva. Fondo viduje knygos chronologiniu principu skirstomos pagal amžius. XVII a. lituanikos fondas nesudaro kokio nors atskiro, istoriškai susiformavusio knygų rinkinio: kiekvienos knygos kelias į biblioteką labai savitas. Pasekti šį kelią, pažvelgti, kokie skaitytojai naudojosi XVII a. leistomis knygomis, padeda knygų ženklai. Jais laikomi nuosavybės įrašai, ekslibrisai, super-ekslibrisai, knygų antspaudai ir lipdės.

Domėjimasis knygų ženklais, kaip vienu iš knygotyros objektų, pa-staruoju metu ypač padidėjo. Čia neminėsime daugelio rusų, lenkų, latvių ir kitų kaimyninių šalių knygotyryninkų darbų. Be V. Kisarausko katalogo¹, kuriame pirmąkart pamėginta suregistruoti Lietuvos knygų ženklus, jų tyrinėjimų yra paskelbė D. Kaunas², N. Feigelmanas³, P. Galaunė⁴, V. Vengris⁵ ir kiti. Kiekvienos knygos proveniencijos kruopščiai užfiksuotos N. Feigelmano parengtuose kataloguose⁶. Rašant šį straip-snį, buvo progos susipažinti su D. Kauno knygos „Donelaičio žemės knygiai“ rankraščiu, kuriame nagrinėjami Mažosios Lietuvos knygų ženklai.

Šio straipsnio tikslas — apžvelgti Lietuvos MA bibliotekos XVII a. lituanikos fondo knygų ženklus. Fondas 1988—1990 m. buvo rekatalo-guojamas, t. y. knygos buvo išsamiai moksliskai aprašomos. Kartu buvo sudaromos pagalbinės kartotekos (dalykinė, dedikacijų, iliustratorių, knygų ženklų). Knygų ženklų kartoteka imta sudarinėti dar anksčiau (apie 1977 m.). Joje suregistruoti XVI—XX a. lituanikos fondų knygų ženklai. Iš visų XVII a. *de visu* peržiūrėtų 1255 knygų užfiksuoti 453 knygų ženklai, t. y. du trečdaliai knygų yra „švarios“ — mūsų kalbamū požiūriu neįdomios.

Iš tų 453 knygos ženklų 208 yra rankraštiniai įrašai. Jie daryti įvairiose knygos vietose: antraštiniame lape, knygos gale, antroje virše-

¹ Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai, 1518—1918. — V., 1984.

² Kaunas D. Knygos ženklas — įrašas // Naujos knygos. — 1980. — Nr. 9. — P. 38—40.

³ Feigelmanas N. XVI—XVII a. knygų proveniencijos ir jų mokslinė reikšmė // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. — V., 1985. — P. 13—16.

⁴ Galaunė P. Ekslibrisas Lietuvoje (XVI—XX šimt.). — K., 1926.

⁵ Vengris V. Lithuanian bookplates = Lietuvių ekslibrisai. — Chicago, 111., 1980.

⁶ Feigelmanas N. Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete. — V., 1959; Feigelmanas N. Lietuvos inkunabulai. — V., 1975.

lių pusėje (ypač būdinga defektinėms knygom), kiekviename lape įrašant po vieną žodį, ir kt.

Kaip įprasta, knygų ženklais laikomi tie rankraštiniai knygų įrašai, „kurie nurodo spaudinio savininką“⁷. Įrašai dar skirstomi pagal turinį į proveniencinius, memorialinius ir dedikacinius⁸. Pirmųjų aptariamajame knygų fonde gausiausia. Tai įrašai, fiksuojantys, kam priklaamą knygą, plačiau nekomentuojantys įsigijimo aplinkybių. Dominuoja įrašai, liudijantys knygos priklausymą vienos ar kitos vienuolijos bibliotekai. Daugiausia knygų iš įvairių bazilijonų bibliotekų: 29 — iš Zyrovicų, 16 — iš Vilniaus bazilijonų vienuolyno. Taip atsitiko todėl, kad, 1842 m. uždarius Zyrovicų vienuolyną, biblioteka buvo perduota Lietuvos stačiatikių dvasinei seminarijai Vilniuje, o iš ten — Vrublevskių bibliotekai — dabartinės Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos pirmtakai. Po to eitų jėzuitai, garsėję kaip švietėjų ordinas, vadinas, turėję nemažą bibliotekų. Vėn Vilniaus jėzuitams priklausiusių knygų užfiksuota 21. Sios knygos iš Vilniaus jėzuitų kolegijos (14 knygų), Vilniaus jėzuitų noviciato (2 knygos), jėzuitų profesų namų (2), alumnato (2). Po vieną knygą yra su įrašais iš Pinsko, Varšuvos, Kražių, Vitebsko, Daugpilio, Nesvyžiaus jėzuitų kolegijų, Polocko jėzuitų mokyklos (tirocinijaus), 5 — iš Slucko jėzuitų kolegijos, 5 — iš Gardino jėzuitų kolegijos, 2 — iš asmeninės Pinsko jėzuitų kolegijos rektoriaus Motiejaus Stačinskio bibliotekos (L-17/2-9/9 ir L-17/215), 4 įrašai fiksuoja tik priklausymą šiam ordinui. Su vienuolių dominikonų nuosavybės įrašais rastos 5 knygos, karmelitų — 2, trinitorių — 2, misionierių — 2, pijorų — 2.

Bibliotekų įrašai gana lakoniški. Pavyzdžiui, „Bibliothecae Trinitorium Vilnae“ (Vilniaus trinitorių bibliotekos, L-17/99/1) — įrašas raudonu rašalu antraštiniame knygos lape, „Bibliothecae Vilnensis Scholarum Piarum“ (Vilniaus pijorų mokyklos bibliotekos, L-17/155), „Bibliothecae Vitebscensis Scholarum Piarum“ (Vitebsko pijorų mokyklos bibliotekos, L-17/194), „Bibliothecae Antoleptēs[is] Carmelit. Excalc.“ (Antalieptės karmelitų vienuolyno bibliotekos, L-17/198), „Collegii Niesvisii Societatis Jesu“ (Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos, L-17/128, L-17/209) ir kt.

Lakoniški savininkų parašai: „Sum Ambrosij Paczosza Carmelita“ (Esu Ambrozijus Pačioša, karmelitas, L-17/14) arba „Zigm. Kitkowskī S. J.“ (Jėzuitas Zigmuntas Kitkovskis, (5) L-17/2-64/23), „Fris Benedicti Brocki“ (Brolio Benedikto Brockio, L-17/74). Tokių trumpų žymėjimų, kur užfiksuota tik pavardė, vardas ir vienuolija, labai daug. Kituose įrašuose formulė kiek platesnė: „Michael Stoynowicz. An. 1683“ (L-17/12), „Stanislaus Kazimierz na Buchowiczach... Wojski ... Possesor hujus libri“ (Sios knygos savininkas Stanislovas Vojskis iš Bukovičių, L-17/2-63), „Alexander Chreptowicz manu propria scripsit possidens

⁷ Kisarauskas V. Min. veik. — P. 7.

⁸ Kaunas D. Donelaičio žemės knygiai: Bibliofilijos apybraižos (rankraštis). — P. 175.

hunc librum“ (Aleksandras Chreptovičius savo ranka pasirašė, įgydamas šią knygą, L-17/168). Pasitaiko įrašų su formule „Ex libris“, „Ex Bibliotheca“, „Ex Catalogo“. Pavyzdžiui, „Ex libris Fris Basiliij Rychlewicz“ (Iš brolio Bazilijaus Richlevičiaus knygų, L-17/86), „Ex Catalogo Librorum P. Lowkowski“ (Iš tėvo Lovkovskio knygų katalogo, (8)L-17/185/1), „Ex Bibliotheca Scholae Slucensis Reformatorum“ (Iš Slucko reformatų mokyklos bibliotekos, (3)L-17/99/1), „Ex Bibliotheca Ecclesiae Cathedralis Varniensis (Iš Varnių katedros bažnyčios bibliotekos, (3)L-17/99). Išsiskiria Žyrovicų vienuolyno bibliotekai priklausiusios knygos. Jų pradžioje po žodį kiekviename lape parašyta: „Ex Bibliotheca Monasterii Zyrovicensis Ordinis Divi Basilii Magni“ (Iš Žyrovicų bazilijonų vienuolyno bibliotekos, (2)L-17/162). Tokiu pat būdu, bet jau kirilicos raidėmis daug vėliau, XVIII a., įžymėtos 9 knygos. (Сия книга с библиотеки Монастыря Василия Великого 1758 Anno подписана). Tai, matyt, vienuolyno bibliotekos inventorinimo ar katalogavimo data (L-17/7, L-17/14 ir kt.). Iš viso Žyrovicų vienuolynui priklausančių įrašų XVII a. liūvanikos fonde užfiksuota 29.

Memorialinio įrašo pavyzdys galėtų būti toks: „Iste liber tuo est acceptus ab Ilmo Thadeo de Kozielski Oginski Castellano Trocensi... post mortem“ (Si knyga įgyta iš Trakų kašteliono Tado Oginskio po jo mirties, L-17/163) arba „Nunc vero Conventus Possinensis post fata ejus Cujus aa recescat in sancta pace. Amen“ (Dabar Pasienės* vienuolyno, mirus tam, kurio siela ilsisi šventojoje ramybėje. Amen. L-17/185).

Pasitaiko įrašų, kai vienas savininkas aiškiai neigia kitą: „Własciciel tej książki Bartłomey Pilsudski ciw. Proszą temu wierzyć“ (Tos knygelės savininkas Bartłomejus Pilsudskis, prašau tuo tikėti). Greta kita rašysena: „Nieprawda, kto ją ma tego jest Jan Hilcz“ (Netiesa, tas, kuris ją turi, yra Jonas Hilčas, L-17/246). Panašių įrašų pateikia L. Vladimirovas⁹. Rasta keletas užkeikimų: „Quis furabit istum librum non videbit Jesum Christum“ (Kas pavogs šią knygą, neišvys Jėzaus Kristaus, L-17/2-118), „Poena excommunicationis populis Libros a suo Conventu exportare“ (Išnešusiam knygas iš savo vienuolyno gresia ekskomunikavimo bausmė, L-17/(2)60). Platesnių ir įdomesnių įrašų, liudijančių, kaip buvo įgyta knyga, kiek ji kainavo, iš XVII a. neužfiksuota. Rasta keletas tokių įrašų, bet jau darytų XVIII a. Štai LDK statuto, išleisto 1648 m. Krokuvoje, priešlapyje lenkų kalba įrašyta: „Dominik Szadziewicz w okolicie Rudzianish, w Powiecie Wilkomirskim w Parafii Szadziekij mieszka za kopicami. Wsi pogorzał w roku 1758 o bożym narodzeniu. Zona z troyjem dziec̄ zgorza. Sam z trojiem dzieci żyw. Synow dwoich. Curka iedna. Jeden chlop Piotr drugi Jakub“ (Dominykas Szadzevičius Rudeniškių (?) vietovėje Ukmergės pavieta Sadžių parapijoje gyvena už kopyčios. Visai sudegė 1758 m. nuo dievo gimimo. Sudegė

* Pasienė — vietovė Latgaloje.

⁹ Vladimirovas L. Vienuolynų ir bažnyčių bibliotekos Lietuvoje (iki 1800 m.) // Knygotyra. — T. 1(8). — P. 101.

žmona su trimis vaikais, o pats su trimis vaikais gyvas. Du sūnūs, viena duktė. Vienas vaikas Petras, kitas Jokūbas, L-17/(2)2—4). L. Gornickio knygos „Dworzanin polski“ (Krakow, 1639) priešlapyje yra toks tekstas: „Z książek Karola Hrehorowicza. Ru 1816 Grudnia 30 d. w Nieborowie. Takowa dzieło Garnickiego kupilem u przejeżdżających Xięgarzy z Krakowa. Zapłaciłem Zł. 7. — adnotarą K. H.“ (Iš Karolio Gregorovičiaus knygų. 1816 gruodžio 30 d. Neborove tą Gornickio veikalą nusipirkau iš pravažiuojančio knygininko iš Krokuvos. Užmokėjau 7 zlotus. Pažymėdamas K. G., L-17/212).

Rasti 5 dedikaciniai įrašai, kur autoriaus ranka įrašyta, kam skiriama knyga. Pavyzdžiui, „Ad Bibliothecam[...] D. Basili Magni Contus Viln. Smae Trinitis Author offert“ (Autorius skiria Vilniaus bazilijonų vienuolyno bibliotekai, L-17/183). Tai — S. Radkevičiaus, Krokuvos universiteto teologijos profesoriaus, įrašas knygoje „Opus miserentis dei sive historia“ (V., 1697). K. J. Vaišnoravičius savo veikalą „Dom mądrości...“ (Antverpen, 1667) antraštiniame lape įrašė: „Ex dono Auctoris Bibliothecae Zyrovicensis B. M. Patrum Ord. D. Basilij Magni“ (Autoriaus dovana Zyrovicų bazilijonų vienuolyno bibliotekai, L-17/(3)2—6). Arba vienas vienuolis skiria knygą kitam: „V. P. Lipinski Ord. D. B. M. offert P. Antoninus Tomiffowicz Ord. B. M. 1734“ (L-17/222). Alberto Stanislovo Radvilos knygoje „Suspirium animae poenitentis“ (Krakow, 1652) yra įrašas: „Ex donatione Emp. Illmi Principis“ (Šviesiausiojo kunigaikščio dovana, L-17/280). Knyga priklausė Vilniaus basijų karmelitų vienuolyno bibliotekai, o tolesnis jos kelias neužfiksuotas.

Kiti knygų ženklai — ekslibrisai, superekslibrisai, antspaudai, lipdės — nagrinėjamame XVII a. lituanikos fonde yra daug vėlesnės kilmės ir įdomūs konkrečios knygos keliui į biblioteką nustatyti.

Superekslibrisas rastas tik vienas Tilžės karališkosios provincinės mokyklos bibliotekai priklausiusioje K. Hartknocho knygoje „Alt und Neues Preussen“ (Frankfurt un Main, 1684, L-17/(4)2-57). V. Kisarauskas teigia, kad superekslibrisas darytas po 1870 m.¹⁰, bet D. Kaunas, nagrinėdamas Mažosios Lietuvos bibliotekų veiklą, nurodo, kad ši Tilžės mokykla veikė tik iki 1812 m., o po to buvo perorganizuota į gimnaziją¹¹. Vadinas, superekslibrisas gana senas, darytas iki XIX a. Knyga į MAB pateko kartu su kitomis trofėjinėmis knygomis po Antrojo pasaulinio karo.

Antrosios grupės (ekslibrisų, antspaudų, lipdžių) ženklai užfiksuoti iš tokių bibliotekų: 83 knygos — iš Lietuvos stačiatikių dvasinės seminarijos bibliotekos (bibliotekos lipdė), 35 knygos — iš Vrublevskių bibliotekos Vilniuje, 35 — iš Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekos (ekslibrisas ir antspaudas), 28 — iš kolekcionieriaus A. Tiškevičiaus bibliotekos (dailininko V. Leščinskio ekslibrisas), 27 — iš Mykolo ir Marijos Tiš-

¹⁰ Kisarauskas V. Min. veik. — P. 201.

¹¹ Kaunas D. Mažosios Lietuvos bibliotekos. — V., 1987. — P. 62.

kevičių bibliotekos Biržuose su nežinomo dailininko ekslibrisu¹². Iš Vilniaus evangelikų reformatų bibliotekos yra 15 knygų (ovalus antspaudas). Jos pateko į MAB po gaisro Antrojo pasaulinio karo metu. Iš Baltarusių Luckevičiaus muziejaus Vilniuje yra 7 knygos, iš kolekcionieriaus A. L. Zostauto rinkinio, vėliau testamentu užrašyto Vrublevskių bibliotekai, — 5 knygos (ekslibrisas). Po keletą XVII a. knygų yra iš asmeninių bibliotekų, turėjusių savo antspaudus: 5 knygos — iš Jono Svanskio bibliotekos (antspaudas su sentencija „Contra spem in spem. Jan Szwanski“), 3 knygos — iš Dominyko Sivickio, dominikono bibliofilo, gyvenusio XVIII a. antrojoje pusėje, rinkinio (ovalus antspaudas su įrašu: „Dominicus Siwicki O. P. Prov. Litv. Fr.“). Penkios knygos yra iš Lucijono Uzemblos (1864—1942), kultūros veikėjo ir bibliofilo, rinkinio (antspaude įrašyta: „Lucyana Uziębły zbior ksiąg, rycin i starożytności. Wilno“). Į MAB šios knygos pateko per Mokslo bičiulių draugijos biblioteką, kuriai L. Uzembła buvo dovanojęs nemažą dalį savo kolekcijos. Po porą knygų yra iš lenkų poeto Liudviko Kondratovičiaus (Vladislavo Sirokomlės, 1823—1862) bibliotekos (ekslibrisas su įrašu „Ze zbioru Xsiąg Ludwika Kondratowicza. Oddział. N. katalogu. Otrzeżenie“). Po vieną XVII a. knygą su ekslibrisais yra iš Eustachijaus Tiškevičiaus (1814—1873) bibliotekos, kolekcionieriaus Henriko Pliaterio (g. 1868) bibliotekos (puošnus dail. B. Tomaševičiaus ekslibrisas). Viena knyga yra iš Eustachijaus Karpio bibliotekos (antspaudas su įrašu „Z biblioteki Eustachego Karpią“). Šis knygų ženklas V. Kisarausko kataloge aprašytas tik iš literatūros šaltinių¹³. MAB žinomos dvi knygos su E. Karpio antspaudais (L-18/2-64 ir L-17/2-45).

Apžvelgę XVII a. lituanikos fondo knygas, saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, matome, koks margas knygų ženklų pasaulis. Chronologiniu požiūriu išsiskiria dvi jų grupės. XVII a. knygų ženklai — išimtinai rankraštiniai įrašai, o kita grupė — ekslibrisai, antspaudai, lipdės — XVII a. knygose atsirado daug vėliau. Šie liudija knygų kolekcionavimo raidą, rinkinių formavimosi profilį ir chronologiją. O štai įrašas L. Gornickio knygoje „Dworzanin Polski“ (Krokow, 1639), liudijantis, kad knyga nupirktą iš pravažiuojančio knygininko iš Krokuvos net 1816 m., verčia susimąstyti. (Ar beveik 200 metų senumo knygos dar tebeaktualios ir pardavinėjamos pravažiuojančių knygininkų? Ar jos taip ilgai užsiguldavo knygynuose?)

Visi XVII a. knygų ženklai daryti lotynų ir lenkų kalbomis. Tai natūralu, nes šios kalbos XVII—XVIII a. LDK skaitytojams buvo rašto ir mokslo kalbos. Vienuolynams priklausiusiose knygose dominuojanti įrašų kalba — lotynų, pasauliečių rinkinių — lenkų. Kitakalbėse knygose lietuviškų įrašų, deja, nerasta.

¹² Kisarauskas V. Min. veik. — P. 126.

¹³ Ten pat. — P. 53.

Knygų ženklų tyrinėjimas atskleidžia labai platų knygų funkcionavimo visuomenėje vaizdą ir teikia žinių apie šių knygų plitimą, prekybą, kolekcionavimą, skaitytojus, t. y. apie kultūrinį ir visuomeninį praėjusių epochų gyvenimą.

Vilniaus universiteto biblioteka

Įteikta 1990 m. gruodžio mėn.

ALMA BRAZIONIENE

**THE BOOKPLATES OF THE FUND OF LITUANICA
OF THE 17TH CENTURY AT THE LIBRARY
OF LITHUANIAN ACADEMY OF SCIENCE**

Summary

In this article the Lithuanian bookplates of the 17th century (i.e. superexlibris, exlibris, book stamps and inscriptions by the book owners) from the library of Lithuanian Academy of Science are analysed.

There are 1255 books in the fund of Lituanica of the 17th century and there are 453 bookplates in these books. There are 208 inscriptions made by the book owners in these bookplates.

The inscriptions by the book owners are divided into 3 groups: proveniential, memorial and dedicational. The first group is the largest. It shows whose the book was but doesn't show how it was acquired. These inscriptions usually begin with words „Ex libris“, „Ex catalogo“, „Ex Bibliotheca“. The memorial inscriptions show how the owner acquired the book. The dedicational inscriptions indicate to whom the book was presented by the author or the other person. The majority of these inscriptions is from the libraries of monasteries (Dominican, Jesuits, Karmelit etc.). All inscriptions are in Latin and Polish.

Exlibris, superexlibris and book stamps are made in the 18—19th centuries. They are in the books from the Library of Lithuanian Orthodoxal Seminary (there are 83 books with exlibris), Wrublewski's library (35 books), A. Tiszkievicz's collection (28 books) etc..

The investigation of bookplates gives a wide coverage of the social and cultural life of these centuries.